



ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2011, Volume: 6, Number: 2, Article Number: 4C0098

HUMANITIES

Received: November 2010

Accepted: February 2011

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

Dilek Er

Firat University

dulu@firat.edu.tr

Elazig-Turkey

FATMA ALIYE (TOPUZ) HANIM(1862-1936) VE KADININ TOPLUMDAKI YERİ HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sadece Fatma Aliye Hanımın yaşamı'nı anlatmak değildir. Cariyelik, çokeşlilik (poligami), örtünme, aile, evlilik, kadının eğitimi, kadının çalışması, kadının moda ve müzikle ilişkisi gibi hususlarda eserlerinde bilgi verecek kadar donanımlı olan Fatma Aliye Hanım, bu çalışmada, "Kadının toplumdaki yeri " konusu hakkındaki fikirleriyle de ön plana çıkmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın "kadının toplumdaki yeri" ile ilgili fikirleri, son dönem Osmanlı toplumundaki kadının konumuna, aile yaşantısına ve sosyal yapılanmaya ışık tutması bakımından önemlidir. Fatma Aliye Hanım, eserlerinde, "kadın meselesi"ni ve kadın haklarını savunan ilk Türk kadın yazar olarak da, Türk Kadın Hareketi tarihi açısından önemli bir isimdir. Eserlerinde çokeşlilik (poligami) cariyelik, örtünme ve moda hususlarına da değinen Fatma Aliye Hanım, bu hususları din ve kültürel değerler bağlamında izah eder. O, kadının haklarını "kadın erkekten farksızdır" düşüncesi ekseninde savunur.

Anahtar Kelimeler: Kadın Meselesi, Cariyelik, Çok Eşle Evlilik, Kadın Erkek Eşitliği, Feminizm

FATMA ALIYE (TOPUZ) HANIM AND HER THOUGHTS ON THE SITUATION OF WOMAN IN THE SOCIETY

ABSTRACT

The aim of this study point of view is not to account for the life of Fatma Aliye Hanım. In this study, Fatma Aliye Hanım who has equipped with such subject as cariyelik, polygamy, scarf, family, marriage, education of woman, working of woman and relationship of woman with fashion and music to the extent of informing about them in her works, appears also with her thoughts on the 'situation of woman in the society'. Thoughts of Fatma Aliye Hanım on the 'situation of woman in the society' are crucial in respect of shedding light on the situation of woman, family life and social construction in the last period of Ottoman society. As the first Turkish woman author expressing the 'woman issue' and advocating rights of women in her works, Fatma Aliye Hanım is an important figure in the history of 'Turkish Woman Movement'. She advocates woman rights within the idea of 'woman is equal to man'.

Keywords: Woman Issue, Cariyelik, The Polygamy, Women-Men Equality, Feminism

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Batı'nın sosyal yapısını dönüştüren "ayânlık inkılabı", "Pazar inkılabı" ve "sanayi inkılabı" gibi önemli tarihsel, ekonomik ve kültürel gelişmelerden uzak kalan Osmanlı İmparatorluğu (Mardin, 2004, s.12-21), 19. yüzyıldan itibaren, imparatorluğun Batı uygarlığındaki gelişmeleri takip edemeyişine çözüm aramaya başlamıştır. Bu çözüm arayışı, Osmanlı İmparatorluğunu, Batı'yı model alan yenileşme hamlelerini içeren öykünmeci bir değişim sürecine diğer bir ifadeyle medenileşme/ modernleşme sürecine itmiştir. Tanzimat Fermanının (1839) ilanı ile başlayan bu süreç, üç sacayağı üzerinden işlerlik kazanmıştır: Hukuki-rasyonel bir düzen, Aydın Sınıfının oluşturulması ve Kadının eğitimi ve özgürlüğü (Çaha, 1996).

1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 3 Kasım 1839 Gülhane-i Hatt-ı Hümayûnu ile yapılan idari düzenlemeler ve temel yurttaşlık haklarına ilişkin reformlar ve 1876 Kanun-i Esasi ve 1877 Osmanlı Parlamentosunun oluşturulması gibi reformlar, Osmanlının hukuksal (hukukî-rasyonel) bir devlet ve düzen oluşturmaya yönelik ilk modernleşme girişimidir (Koloğlu, 1989'dan akt. Toprak, 1989: 21-22).

Modernleşme çabalarının ikinci yönünü ise, Osmanlının batılılaşmasında önemli bir yeri olan, diğer bir ifadeyle batılılaşmanın mimarları olan Batı üniversitelerinde eğitim görmüş ve Batı'nın kültürel modelini teneffüs etmiş olan aydınlar sınıfının oluşması ve gelişmesi oluşturur. Aynı zamanda bu sınıf, Türk siyasal yaşamının aktif üyeleri olmuştur (Çaha, 1996).

Diğer taraftan, modernizmin ortaya çıkardığı özel ve kamusal alan ayrımında, özel yaşamı, Göle'nin ifadesiyle (1994) mahrem alanı dönüştürmesi açısından ve buna paralel olarak toplumsal yapının değişimi açısından Türk modernleşme deneyimini emsalsiz kılan bir husus daha vardır. Bu da modernleşme çabalarının üçüncü sacayağını oluşturan kadınların hakları ve eğitimi ile ilgili yapılan reformlardır.

Kadının eğitimi ve haklarının aydın sınıf ve bürokrat kesim tarafından gündeme getirilmesi ve bu hususla ilgili olarak yapılan reformlar değişim ve dönüşüm projesinin topluma yansımaları için yapılmıştır. Ki o dönem itibarıyla nüfusun neredeyse yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra İslam ülkelerinde toplumun gidişatını ve modernleşme hareketlerinin sınırlarını belirleyen kadının toplum içindeki yeridir. Bu nedenle "kadın meselesi" sadece kadınların yaşam koşullarına ilişkin olarak tanımlanmamış, bir "kültür meselesi", "medeniyet meselesi" haline gelmiştir (Göle, 1994: 14). Bu bağlamda, "kadın meselesi" ile ilgili ilk tartışmalar ve kamusal özel alan ayrımında kadınlarla ilgili ilk gelişmeler veya açılımlar Tanzimat döneminde yaşanmıştır.

Bu dönemde kadınlarla ilgili gelişmelere bakıldığında, Tanzimat'ın ilanından itibaren kadının statüsünde gözle görülür bir değişim yaşandığı anlaşılmaktadır. "1856 Islahat Fermanı'yla hiç kimsenin cinsiyetinden dolayı ikincil duruma düşmeyeceği hükmü" getirilmiştir (Altınbaş, 1989: 25). Tanzimat dönemi aynı zamanda kadınlara eğitim kurumlarının da kapısını açmıştır. Kadın eğitimi resmi düzenlemelerle hukuksal bir statüye 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle (Kamu Eğitimi Kanunu) kavuşturulmuştur. Bu kanun 6-11 yaşları arasındaki tüm kız çocuklarının ilköğretim eğitimi almalarını öngörmektedir (Doğramacı, 1989: 20). Buna paralel olarak 1876 Kanun-i Esasi ile kadın erkek tüm Osmanlı nüfusunun ilkokul eğitimi alması zorunlu kılınmıştır (Çaha, 1996: 89).

Bu dönemden itibaren Osmanlı kadınları, ilköğrenimden yüksek teknik öğrenim aşamasına kadar yeni okul sisteminden de yararlanmaya başlamışlardır. Mekteb-i Mülkiye (devlet yönetiminde yer alacak Tanzimat adamlarını yetiştirmek amacıyla kurulan okul) kadınlara

kapalı iken; Mektep-i Tıbbiye (kuruluşu 1827) bünyesinde ilk kez 1842 yılında kadınlara ebelik ve hemşirelik dersleri verilmeye başlanmıştır. Kadınların eğitimi 1858'de Kız Rüştüyelerinin (Kız ortaokulları/ Mektebi Rüşdiye) açılmasıyla daha da yaygınlaşmıştır. Daha sonra kız meslek okulları açılmıştır. Bir tanesi 1865'de Rusçuk'ta diğeri 1869'da İstanbul'da Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Kız Sanayi Mektepleri, ilerleyen yıllarda kadınları değişik Sanayi dallarında istihdam etmesi dolayısıyla da kadını kamusal alana çekmesi yönüyle önemlidir. Diğer taraftan 1870 yılında Darül Muallimat (Kız öğretmen Okulları) açılmıştır. Bu okullarla birlikte ilerleyen yıllarda kadınlar, ülkenin değişik yerlerinde, kadınlarla erkeklerin bir arada olduğu mekânlarda öğretmen olarak yer almışlardır (Durakbaşı, 2002: 97).

1873'te bir kadının ilk defa öğretmen olarak atanması, 1881'de okul töreninde bir kadının ilk defa kamusal alanda konuşma yapması ve nihayet 1883'te okullara kadınların yönetici olarak atanması gibi kadının kamusal alanda görünürlüğüne dair örnekler, Tanzimat döneminin kadınlar için kamusal alanda istihdam alanı oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir (Kodaman, 1990: 266). Yine 1897'de İstanbul Kibrit Fabrikası'nda çalışanların yarısından fazlasının kadın olması, Bursa'daki İpek fabrikalarında binlerce kadının çalışması gibi örnekler de (Kurnaz, 1991: 98), Tanzimat döneminde kadınlara tanınan eğitim hakkının ilerleyen yıllarda kadına kamusal alanın kapılarını açmasını göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan kadının eğitimi, kadınlara sadece kamusal alanı açmamıştır; aynı zamanda kadınların okuma alanına giren yayınların gelişimine de sebep olmuştur. Osmanlı'nın ilk yayımlanan gazetesi olan Terakki gazetesi, kadın konusuyla yoğun biçimde ilgilenererek, 1888 yılından itibaren "Muhadderat" adlı bir kadın eki yayımlamaya başlamıştır (Güzel, 1985: 858'den akt. Çaha, 1996: 89). Bunu çok sayıda yeni gazete ve dergi takip etmiştir. Kadınların geleneksel konularının irdelendiği bu yayınların bir kısmı erkekler, bir kısmı da kadınlar tarafından çıkarılmıştır. Fatma Aliye, Şair Nigar ve Makbule Leman gibi o dönemin popüler olan aydın ve aynı zamanda feminist olan kadınları tarafından çıkarılan Kadınlara Mahsus Gazete dergisi, Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınlar tarafından çıkarılan en önemli dergilerindedir. Dergide yayınlanan yazıların çoğunda kadınlara yazı yazma, okula gitme ve çocuk bakımı gibi konularda belli bir eğitim verilmektedir ve dergiye hâkim olan genel söylem, kadının iyi bir Müslüman, iyi bir anne ve iyi bir eş olması gerektiği yönündedir (Taşkırın, 1973).

Aynı zamanda Tanzimat dönemiyle birlikte yapılan iki düzenleme de kadınlar için önemli olmuştur. Bunlardan biri 1858 yılında düzenlenen Arazi Kanunu, diğeri 1881 Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'dir. Arazi Kanunuyla önceden yürürlükte olan erkek varis olması halinde kadınları mirastan alıkoyan yahut nispi bir miktar veren uygulamaya son verilip kadınlar mirasa ortak kılınırken (Barkan, 1998: 352-353'den akt. Çaha, 1996: 88) ; Nüfus Nizamnamesi ile daha önceden sivil bir statüde olan evlilik kurumunun bu statüsü değiştirilerek, evlenecek çift, evlilik için resmi izin almak zorunluluğuna tabi kılınmış ve imamlara nikâh memuru olarak resmi bir sıfat verilmiştir (Kodaman, 1990: 143).

"Kadın meselesi" ile ilgili tartışmalara gelince, bu meselenin aydın sınıf arasında tartışılması da Batı toplumsal modeline yönelişin başladığı ve ilk modernleşme çabalarının olduğu Tanzimat döneminde olmuştur. "Kadının eğitimi ve kamusal hayata entegrasyonu, dönemin aydınları tarafından Batı medeniyetiyle bütünleşmenin sembolik göstergesi ve imparatorluğun kültürel problemlerini çözmenin aracı olarak kabul edilmiştir" (Çaha, 1994: 77). Bu bağlamda kadın konusu,

kamusal ve özel alan ayrımı çizgisinde tartışılmıştır. Bu tartışmalar iki kutuplu olarak yani Osmanlı'nın Batı yanlısı ve gelenekçi iki kesimi arasında devam etmiştir. Aslında her iki kesimin de Osmanlı İmparatorluğu'nun uygarlaşması veya geri kalmışlığını önleme hususunda hem fikir olduğu ancak uygarlaşmak için seçtikleri yolların farklı olduğu söylenebilir.

Batı yanlısı görüş, uygarlığın bir bütün olduğunu ve ölçütünün Batı olduğunu düşünerek, çağdaşlaşmanın yolunun ancak geleneğin değiştirilmesiyle mümkün olabileceğini savunurken; gelenekçi görüşte olanlar çağdaşlaşabilmek için (veya imparatorluğun çöküşünü engelleyebilmek için) Batı uygarlığının sadece teknik, idari ve maddi öğelerinin alınması gerektiğini ve geleceğin de ancak geçmişle yani geçmişin kültürel ve ahlaki mirasıyla birlikte kurulabileceğini savunmuştur. Batıdan esinlenerek yapılan reformları kültürel bir tehdit olarak gören ve Osmanlı'nın kurtuluşunun, şeriat ve gelenekleri yaşamakla mümkün olabileceğine inanan gelenekçi düşünürlere göre, kadının kamusal alana çıkması, kadının mahremiyetinin ifşasına ve toplumun ahlâki yapısının bozulmasına sebep olabileceği için, kadın ile ilgili hemen her husus, manevi değerlerin ve ahlâkın korunması amacıyla şeriat yasalarına uygun olarak değerlendirilmelidir. Buna karşın Batı uygarlığının evrenselliğine dikkat çeken ve modern çizgide yer alan Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat ve Şinasi gibi düşünürlere, kadının eğitim özgürlüğü, cinsiyet eşitliği, tek eşle evlilik gibi hususları medeniyete ulaşmak için birer ön şart olarak görmüşlerdir (Göle, 1994: 17-18).

Gelenekçi düşüncenin temsilcilerinden olan Mahmut Esad, "her uygarlığın bir manevi, bir de maddi yanı vardır. Manevi yanı onun ahlakıyatıdır. Uygarlığın maddi yanı, dikiş makinesinden demiryollarına ve dretnotlara kadar her şey: kısacası bugün gördüğümüz sanayi buluşlarının eserlerini kapsar" (Berkes, 2006: 374) diyerek Doğu'nun inancını, ahlakını, ruhunu muhafaza ederek, Batı Uygarlığının sadece maddi yönünün benimsenmesi gerektiğini ve kadınlarla ilgili meselelerin de sadece şer'i yasalar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Batı uygarlığının evrenselliğine dikkat çekerek, kültür ile bilimsel bilgi arasında ayırım yapılamayacağını savunan reformcu, batıcı düşünürlere Şemsettin Sami ise "Kadınlar" adlı eserinde, Batı kültürünün "medeniyetleşme" adına örnek bir kültür olduğunu, aile hayatının mutluluğu ve medeniyetin ilerlemesi için de Osmanlı kadınlarının eğitilmesinin ve erkeklerle aynı statüye kavuşturulmasının şart olduğunu savunmuştur (Sami, 1996).

Batı yanlısı görüşleriyle dikkat çeken Ahmet Mithat da, "diplomalı kız idealini modernleşmenin gerçek göstergesi" olarak görmüştür (Işın, 1988: 26). Modern anlamda ilk ve en önemli Türk ansiklopedisti ve roman yazarı olan Ahmet Mithat Efendi'ye göre, eğitimde kadın-erkek eşitliği şarttır ve erkeklerin asıl görevi kadınları düşük statüden kurtarıp, bağımsızlaştırmaktır. Ancak kadının bağımsızlığı veya hürriyeti, milli gelenekleri bozmadan yapılmalıdır (Mardin, 2004: 32).

Bu dönemde yaşayıp da kadın konusunu ele almayan yazar ve düşünür yok gibidir. Bu bakımdan Tanzimat döneminde yazılan Osmanlı romanları da, Türk modernleşmesini anlamak ve analiz etmek için önemlidir. Tanzimat dönemi romanlarının ilk çıkış noktası, Osmanlı normları ve kültürünün egemen olduğu bir ortamda birkaç batıcı yenilik ilkesini eklemek olmuştur. Diğer bir ifadeyle bu dönem romanlarında, yenileşme hareketleri yer alır ancak bu yenilik hareketinin temelinde Doğu'nun ahlaki ve kültürel boyutları yer alır. Şinasi bunu "Asyan'ı akl-ı piranesi ile Avrupa'nın bîkr-i fikrini izdivaç ettirmek" olarak değerlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle Asya

erkek, Avrupa kadın olarak görülmekte ve erkek egemen bir evlilik birleşmesinin gerekli olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır (Parla, 1993: 17). Tanzimat yazarlarının romanlarında ele aldığı bir diğer konu da kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşmaları üzerinedir. Tasvir-i Efkâr (1861-1870) gazetesinde uyrukların egemenliği, insan hakları ve vatanseverlik gibi yeni fikirlerin öncülleri Şinasi (1824-1871) ve Namık Kemal (1840-1888) gibi edebiyatçılar, eserlerinde, cariyelik, görücü usulü evlilik ve çok eşlilik yüzünden kadınların ezilmesi gibi temaları işlemişlerdir. Bu dönemde yazılan romanlarda, Osmanlı aile hayatının yeri değerlendirilirken, bir bütün olarak toplumun ilerlemesi ve kadının statüsünün yükselmesi için kadınların eğitim görme haklarının gerekli olduğu savunulmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse; düşünürüyle, bürokratiyle batıcı çizgide yer alan erkek reformcular, kadınların eğitimini gerekli ve önemli görmüşlerdir. Onlara göre kadınların eğitim görmesi her şeyden önce çocuklarının yetiştirilmesi, ikinci olarak sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile yaşamı için; üçüncü olarak da toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı için önemlidir (Durakbaşı, 2002: 96-97).

Tanzimat döneminde "kadın meselesi" konusunu, eserlerinde ilk kaleme alan kadın yazar olan (Paker, 1991: 270) ve bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan Fatma Aliye Hanım'ın "kadının toplumdaki yeri" ile ilgili fikirlerinin de bu düşünsel çizgide yer aldığı söylenebilir. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın, döneminin aydınlarının daha da ötesinde yer aldığı söylenebilir. Fatma Aliye Hanım'ın, yaşadığı dönemde iki ayrı kutupta yapılan tartışmaların uzağında olduğunu, Avrupalı gezgin ve aydınların Osmanlıdaki kadınlık ve erkeklik halleri ve gündelik yaşam hakkında edindikleri bilgilerin eksik ve yanlış olduğunu ve bunun nedenlerini anlattığı "Nisvan-ı İslam" adlı eserindeki şu sözlerinden de anlaşılabilir:

"... Gerçek şu ki, bizde Fransızca bilen hanımlar bulunuyorlar. Bu hanımlar özel öğretmenler vasıtasıyla alafranga usulde eğitim görmüşler. Fransızca'yı da bilgi sahibi olmak için değil, tam alafranga olabilmek için öğrenmişler. Dini bilgiden mahrum olan bu kadınlar, milli adetlerinden de uzaklaşıp tamamen alafranga yaşam yaşadıklarından, bunlar ile görüşmek Beyoğlu'ndaki Frenk ailelerle görüşmekten farksız gibidir. Kendilerinden hiçbir şey öğrenilemez. Bu taklitçi ailelere, islami hayata dair sorular sorulduğunda, İslam'ın istikamet ve safiyetini anlatamayarak (o konuda bilgileri olmadığından) tesettür meselesine olan şiddetli öfkelerinden dolayı ağızlarına geleni söylerler. Sonra da milli örf ve adetlerimizi dinin hükümleriymiş gibi anlatarak varlığıyla şereflendiğimiz ve aydınlandığımız tertemiz dinimiz için bazı yabancıların yalanlarına sebep olurlar" (Aliye, 2009: 9).

Eski usulde yaşayan Müslüman kesime gelince "eski usule göre yaşayan bazı Müslüman aileler, kadınların ilim tahsil etmelerinin günah oldukları düşüncesinde oldukları gibi Fransızca öğrenmelerini, hatta gereğinden fazla Türkçe öğrenmelerini bile taassuplarına sığdıramıyorlar. Bunlar Hz. Peygamber'in hanımlarından ve onların kız çocuklarından nice âlimlerin ve yazarların yetiştiğini, ilim ve irfanda yüksek derecelere ulaştığını bilmeyen insanlardır.

... Sözün özü bizim ortamımız yok. Ne tarafa gideceğimizi şaşırmış gibiyiz. Oysa her şeyde ifrat ve tefrit yanlıştır. Her hususta itidal gerek" (Aliye, 2009: 9-10).

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Eserlerinde ağırlıklı olarak cariyelik, aile, evlilik, kadın erkek eşitliği, çekeşlilik (poligami), örtünme, kadının eğitimi ve çalışması gibi konuları işleyen Fatma Aliye Hanım'ın, "kadın meselesi" ile ilgili görüşlerinin ayrıntısı, bu çalışmanın devamında ele alınmaktadır.

3. FATMA ALİYE HANIM'IN YAŞAMI (FATMA ALİYE HANIM'S LIFE)

9 Ekim 1862'de İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım, son dönem Osmanlı bürokratlarından, hukukçu ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa ile Âdviye Rabia Hanım'ın büyük kızıdır. Ali Sedat ve Emine Semiye adında iki kardeşi vardır. Okulda eğitim görmemiş olan Fatma Aliye Hanım, sadece 13 yaşına kadar¹, ailesi tarafından abisi Ali Sedat Bey için tutulan özel öğretmenlerin Arapça, kozmografya, astronomi, dilbilgisi, matematik tarih, felsefe, edebiyat ve Fransızca derslerine katılarak tahsil alabilmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın eğitiminde "manevi pederim" dediği Ahmet Mithat Efendi'nin de büyük emeği geçmiştir (Ahmet Mithat, 1994)².

Babasının resmi görevleri nedeniyle Halep, Yanya, Şam ve Beyrut vilayetlerinde bulunan Fatma Aliye Hanım 17 yaşında iken (1878), ailesinin isteğiyle, kendisinden 9 yaş büyük ve II. Abdülhamid'in yaverlerinden Kolağası (koruma subayı) Faik bey ile evlenmiştir. Bu evlilikten Fatma Aliye Hanım'ın Hatice Faik Topuz, Ayşe Faik Topuz, Nimet Faik Topuz Selen ve Zübeyde İsmet Faik Topuz adında dört kızı olmuştur.

Benzer ilgilere sahip olmadığı için eşi ile ilişkilerini "iki uzak ülke" mesafesinde götüren Fatma Aliye Hanım, eşinin izni ve desteği olmadığı için, ilmi okumalarını ve yazılarını uzun bir süre eşinden gizli olarak devam ettirmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın gizli gizli okuma ve yazmalarına, gizli gizli tercümeler eşlik etmiş ve Fatma Aliye Hanım yazı hayatına George Ohnet'in "Volonte" adlı romanını Fransızca'dan "Merâm (1889)" adı ile çevirerek "Bir Kadın"³ imzasıyla yayımlayarak başlamıştır.

Bu çeviri o günlerde büyük tartışmalara yol açmış, böyle bir çeviriye bir kadının yapabileceğine kimse inanmamıştır. Fatma Aliye Hanım bu dönemde bir süre kimliğini gizlemiş ve yazdığı birçok makaleyi "Merâm Mütercimi" imzasıyla yayımlamıştır. Manevi pederi olarak kabul ettiği Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdıkları "Hayâl ve Hakikat (1891)" adlı romanın "Vedad" adlı bölümünü kaleme almış olan Fatma Aliye Hanım, bu eserde de kendi adını kullanmamış ve bu roman "Bir Kadın ve Ahmet Mithat" imzalarıyla yayınlanmıştır. Sonunda Tercüman-ı Hakikât Gazetesi'nde "Bir Prensese Ulûm" adlı makalesini "Mütercim-i Merâm Aliye" adıyla yayınlamıştır (Gençtürk-Demircioğlu, 2002: xi-xii).

¹ Haremlik selamlık uygulanan bir konakta yaşayan Fatma Aliye Hanım'ın, haremlik-selamlık usulü gereğince buluş çağından (13 yaş) itibaren erkeklerle bir arada bulunması uygun olmadığı için, 13 yaşına kadar özel öğretmenlerden yüz yüze ders alabilmiştir.

² Osmanlı toplumunda bir kadın yazarın hayatını ele alan monografi türündeki ilk çalışma olan " Fatma Aliye Yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti" (1994) adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın kendisini hem hocası ve hem meslektaşı olarak gördüğünü ima etmektedir.

³ O dönemde kadınlara verilen eğitim çok kısıtlıdır ve kadınlara sunulan eğitim imkanları, çok geniş açılımlar sunmaktan ziyade ev merkezli bir pratiği desteklemektedir (Demirdilek, 1993: 65). Bu açıdan değerlendirilirse Fatma Aliye Hanım'ın ilk eserlerini takma isimlerle yayınlaması, hem toplumda kendisine gelebilecek tepkilere karşı bir önlem hem de o dönemde evdeki birincil konumundan/ kurtulmuş " eğitimli ve aydın bir kadın"ın da eğitimli ve aydın erkekler dışında söz sahibi olabileceği, hatta tercüme yapabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Modern Türk edebiyatının ilk kadın yazarlarından birisi olan Fatma Aliye Hanım'ın⁴ okuyucuya, kendi evlilik yaşamından da kesitler sunduğu intibainı veren ve kendi adıyla yayımladığı ilk romanı "Muhazarât" (1892) tır. Bu romanından sonra Ref'et (1896), Udî (1898), Levâ-yih-i Hayât ((1898) ve Enîn (1910) adında kahramanları kadın olan ve tematik olarak, "toplumda kadının yeri ve kadının sorunları" konusunu ön plana çıkaran dört roman daha yayımlayan Fatma Aliye Hanım, "Târih-i Osmâni'nin Bir Devre-i Mühimmesi- Kosova Zaferi", "Ankara Hezîmet" ve "Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı" gibi hatıra ve tarih türündeki eserlerin de sahibidir. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin yanı sıra Hanımlara Mahsûs Gazete, Mehâsin, Ümmet ve İnkılâp gibi pek çok gazete ve dergide yazıları yayınlanan Fatma Aliye Hanım, "Taaddüd-i Zevcât'a Zeyl (1899)", "Namdaran-ı Zenan-ı İslâmiyan (1901)", "Tedkik-i Ecsâm (1901) gibi mektup türündeki yazılarıyla ve "Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (1900)" adlı felsefi yazılarıyla da donanımlı aydın bir kadın olduğunu ispatlamıştır.

Eserlerinin büyük bir kısmında kadının toplumdaki yeri, kadının aile içindeki konumu, kadın erkek eşitliği, kadının eğitimi, kadının boşanma hakkı vb. gibi döneminin Osmanlı kadınlarının meselelerine yer veren Fatma Aliye Hanım, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınlanan "Nisvân-ı İslâm" adlı eserin de sahibidir. Türk ailesi ve özellikle harem hayatı hakkında bilgi edinmek isteyen Avrupalı bazı gezgin kadınlarla yaptığı görüşmeler ve ilgili konulardaki fikirlerinin yer aldığı bu eser büyük beğeni kazanmış, söz konusu eserin Fransızca, İngilizce ve Arapça çevrileri yapılmıştır.

Fatma Aliye Hanım, kadınları aydınlatmak amacıyla çeşitli konferanslar da vermiştir. Konferanslarında, Osmanlı toplumunda cehaletleri nedeniyle İslamiyet'in kendilerine tanıdığı hakları kullanamayan kadınların olduğu, çocuklara örnek olacakları için aile de hem annenin hem de babanın eğitilmesi gerektiği, uygarlıkta ilerleyebilmek için Doğu ve Batı düşüncesinden yararlanmak mecburiyeti, çok kadınla evliliğin sakıncaları, kadınların çalışma hayatına girmesi gerektiği gibi pek çok konuda bilgi vermiştir. (Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu I, s.20,31'den akt. Gençtürk Demircioğlu, 2002:xiv).

Çağının türlü sosyal etkinliklerinde de rol oynayan Fatma Aliye Hanım, 1897 Türk Yunan Savaşı'nda şehit düşmüş veya gazi olanların ailelerine yardım amacıyla Cemiyet-i İmdadiye derneğini kurarak yardım ve bağış toplama çalışmalarında bulunmuştur. Fatma Aliye Hanım, Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin ilk kadın üyesidir. Kadınların sosyal hayata girmeleri konusunda da çalışmalar yapan Fatma Aliye Hanım, kız kardeşi Emine Semiye ile birlikte Şefkat-i Nisvân (Kadınları Koruma) Derneği'ni kurarak kadınların eğitime destek olmak ve küçük girişimlerle kadınların üretime girmelerini sağlamak yönünde çaba harcamıştır.

1936 yılında dünyaya veda eden Fatma Aliye Hanım'ın, eserlerinin, özellikle sosyal bilimciler için önemli bir miras olduğu söylenebilir.

4. FATMA ALİYE HANIM'IN KADININ TOPLUMDAKİ YERİ İLE İLGİLİ FİKİRLERİ (THE IDEAS OF FATMA ALİYE HANIM ABOUT WOMEN'S STATUS IN SOCIETY)

Osmanlı toplumu, kendi içsel dinamikleri ile değil, Batı toplumunun modernleşme sürecinde geçirdiği dönüşümün Osmanlı toplumunun da geçirmesi gerektiğine inanan ve Osmanlı

⁴ Fatma Aliye Hanım, Meydan Larousse'da "ilk kadın Türk yazarı" olarak verilmektedir. Ancak Zehra Toska tarafından ortaya çıkarılan Zafer Hanım'ın Aşk-ı Vatan(1877) adlı eseri bu düşünceyi tartışmalı hale getirmektedir. (Ayrt. İçin bkz. Zafer Hanım, Aşk-ı Vatan, (1994) (Çev: Zehra Toksa), İstanbul: Oğlak Yayınları)

İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü şartlardan ancak bu şekilde kurtulabileceğine inanan üst sınıf bürokrat ve aydınlarının çabalarıyla bir değişim/modernleşme sürecine girmiştir.

Tanzimat dönemi, Osmanlı'nın, Batı'yı öykünerek modernleşmeye çalışma çabalarının başladığı ilk dönemdir. Bu dönem eserleri, özellikle de romanları incelendiğinde, "modernleşme / batıllaşma" tema'sı ön plana çıkmaktadır. Şerif Mardin, bu tema ekseninde bu dönem yazılan Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğunun en çok iki sorununun üzerinde durduklarını belirtmektedir: "kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin batıllaşması" (Mardin, 2004: 21-79). Söz konusu eserler incelendiğinde tamamına yakınının, dönemin Osmanlı aydın erkekleri tarafından kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Namık Kemal'in, kadınların eğitimi ve ezilmesiyle ilgili kaleme aldığı "Terbiye-i Nisvân Hakkında Bir Lâyiha" (1867) ve "Aile" (1872) adlı makaleleri, Şemseddin Sami'nin "Kadınlar (1880)" adlı kitabı, Selahaddin Âsım'ın "Türk Kadınlığının Tereddidi (1905)" ve Celal Nuri'nin "Kadınlarımız (1905)" adlı kitabı kadının toplumdaki yerini konu edinen eserlerdendir.

Diğer taraftan Tanzimat dönemi yayın hayatında ve edebiyatında, kadının toplumdaki yeri konusu, sayıları az da olsa kadınlar (saray ve devlet idaresinde görevli, kültürlü, zengin ve eğitimli ailelerin çocukları olan üst sınıftan olan kadınlar) tarafından da kaleme alınmıştır. Tarihçi, devlet adamı ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım bu kadınlardan birisidir ve kadının toplumdaki yeri ve sorunları konusunu eserlerinde işleyen ilk kadın yazardır. Romanları, makaleleri ve diğer çalışmalarlarıyla toplumun ilerlemesi yolunda çalışan Fatma Aliye Hanım, gerek eserlerinde gerekse diğer sosyal aktivitelerinde "kadının toplumdaki yeri" konusuna ağırlıklı olarak yer vermiştir⁵. Fatma Aliye Hanım, kaleme aldığı yazılarında kadınların sorunlarını, toplumsal sorunlarla bağlantılı olarak din ve kültürel değerler bağlamında ele almaktadır.

Aile, Fatma Aliye Hanım'ın din ve kültürel değerler bağlamında izah ettiği hususlardandır. O'na göre aile, sadece üreme ve soyun devamını sağlayan bir kurum değildir. Eğer aile sadece neslin devamını sağlayan aracı bir kurum olarak değerlendirilirse, soyun devamı aile kurulmadan da sağlanabilir. Dolayısıyla aile içerisinde kadının konumunu, çocuk dünyaya getiren, çocuğunu büyüten ve eşinin fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir rol modeliyle; benzer biçimde erkeğin konumunu da neslin devamını sağlayan, eşinin ve çocuklarının fiziksel ihtiyaçlarını sağlayan bir rol modeliyle izah etmek yanlıştır. Bu husustaki düşüncelerini dinsel bir retoriğe dayandıran Fatma Aliye Hanım, Müslüman toplumların II. halifesi olan Hz. Ömer'in kadınlarla ilgili yaptığı sınıflamadan⁶ esinlenerek, kadının, aile içerisinde "erdemlilik" ve "bilgelik" rolü ile de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Aliye, 2007).

Görücü usulü evlilik, cariyelik, çokeşlilik, örtünme gibi hususlar da Fatma Aliye Hanım'ın din ve kültürel değerler bağlamında ele alıp değerlendiği konulardandır. Fatma Aliye Hanım'a göre kadın ve erkeğin görücü usulüyle evlenmeleri, Osmanlı toplumunun örf ve

⁵ Müslüman toplum veya topluluklarda "kadının toplumdaki yeri" konusunu ve kadının haklarını, Kasım Amin'in Mısır'da, İsmail Gaspıralı'nın Rusya'da gündeme getirmesinden çok önce Fatma Aliye Hanımın gündeme getirdiğini söyleyen Bernard Caporal, kadın hareketi tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın bir öncü olduğunu ima etmektedir (Caporal, 1982).

⁶ Hz. Ömer, eş/ zevce olarak kadınları sınıflandırmıştır: Bunlardan bir kısmı iyi ahlak sahibi, dindar, iffetli ve eşine her konuda destek olabilecek nitelikteki " hikmet ve erdem sahibi olan" kadınlardır. İkinci kısmı da ancak çocuk doğurup besleyen kadınlardır ki bunlar iyi haslet ve erdem sahibi olan birinci tip kadınlara denk olmasa da öyleymiş gibi kabul edilen kadınlardır. Kötü huyu olan kadınlar ise üçüncü tip kadınlardır ki bunları Hz. Ömer, boşaza takılan bukağı gibi nitelendirir (Aliye, 2007: 70).

âdetidir. Fatma Aliye Hanım, Hz. Muhammed'in "Hayırlısı, görüp/tanıyıp almaktır" buyurduğunu ileri sürerek İslam'da böyle bir kaidenin olmadığını belirtir. Enin (2005) ve Levâ-yih-i Hayat (2002) adlı eserlerinde, eserlerinde yer alan kahramanlar vasıtasıyla görücü usulü ile yapılan evliliğin sakıncalarına dikkat çekmiştir. Söz konusu eserlerinde, görücü usulü ile birbirini tanımadan yapılan evliliğin, eşler arasında uyumsuzluk ve anlaşamama, eşlerin birbirini sevmemesi, aldatma ve aldatılma/ kocanın sadakatsizliği, mutsuzluk, eşlerin birbiriyle anlaşamaması ve kadının ezilmesi gibi sorunlara yol açtığını belirtmektedir. Avrupa'daki şekliyle yapılan flörtü de tasvip etmeyen Fatma Aliye Hanım, bu tip arkadaşlıkların tamamının evlilikle sonuçlanmasını ve bu tip kurulan arkadaşlıklar olumsuz sonuçlandığında, mağdur olan tarafın daha çok kadın olduğunu belirterek, evlenecek gençlerin birbirlerini tanımaları gerektiğini ancak bu tanımın, Avrupa'daki flört şeklindeki gibi olmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tanzimat dönemi aydın ve yazarlarının sosyal yaşamla ilgili olarak tartıştıkları hususlardan birisi olan "çokeşlilik" (poligami) hakkında da eserlerinde bilgi veren Fatma Aliye Hanım, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine karşı çıkmıştır. Fatma Aliye Hanım, bu hususla ilgili olarak kaleme aldığı eserlerinde, İslamiyet'in çokeşliliği emretmediğini sadece bazı zorunlu durumlar için izin verdiğini belirtmektedir. Hz. Muhammed'in gençlik dönemini ilk eşi Hz. Hatice ile geçirdiğini ve eşi ölünceye kadar ikinci bir kadınla evlenmediğini belirten Fatma Aliye Hanım, Hz. Peygamber'in daha sonraki yaptığı evliliklerin "zorunlu haller"⁷ ve Hz. Peygamber'in eşlerinin "kutsal eşler" şerefine nail edilmeleri ile ilgili olduğunu ifade etmektedir (Aliye, 2007 ve Aliye, 2009).

Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma için "Fatıma'yı üzen beni üzmüş gibidir" sözüne binaen onunla evli olan Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın ölümüne kadar hiç evlenmemesinin de, Hz. Peygamber'in yaptığı evliliklerin kendisinin ve nesebinin kutsallığına ait zorunlu koşullar şeklinde değerlendirilmesi gerektiğine ve çokeşliliğin İslam'ın emri olmadığına dair önemli bir teşkil ettiğini belirten Fatma Aliye Hanım, çokeşliliğin İslam'ın bir emri değil ancak belirli durumlarda verdiği bir ruhsat olduğunu vurgulamaktadır (2007).

Fatma Aliye Hanım Hanım, Nisvân-ı İslâm (2009) adlı eserine çokeşlilikle ilgili olarak, İslam'da erkeğe verilen birden fazla kadınla evlilik izninin, "eşlere ayrı ayrı evler tutmak", "eş sayısına göre tutulan evlerin döşeme, boyama ve süslerinin hepsinin aynı olması", "eşlerin her birinin giyim, ziynet ve eşyalarının hepsinin anın olması" ve "eşlerin hepsine eşit muamelede bulunmak" gibi ağır ve yapılması zor şartlara bağlı olduğunu ifade etmektedir. Fatma Aliye Hanım bu eserinde, "İslam'da çokeşliliğe, ağır ve gerçekleştirilmesi neredeyse zor şartların yerine getirilmesi şartıyla izin verilmesine karşın niçin toplumda çokeşliliğin tamamen yasaklanmadığı" sorusuna da yanıt arar: Fatma Aliye Hanım, sözgelimi kadının kısır olması ya da hastalıklı olması durumunda, erkeğin ilk eşinden boşanmadan başka bir

⁷ Hz. Muhammed'in birden fazla kadınla evliliğindeki zorunlu halleri Fatma Aliye Hanım şöyle izah etmektedir : " Hz. Peygamber döneminde Araplar denklige çok önem verirlerdi. Bu nedenle şerefli kabilelerden biri olan Kureyş Kabilesi'nin kadınlarına denkleri olmayan biriyle evlenmek çok ağır gelirdi. İslam'ın ilk dönemlerinde müşrikler, Müslümanlara büyük eziyet ve cefa verdiğinden birçok Müslüman, aileleriyle birlikte Habeşistan'a, sonra da, Medine'ye hicret ettiler. Bu iki hicret olayı Müslümanlara çok perişanlık verdi. Bu karışıklıklar sırasında birçok erkek bekâr, birçok kadın dul kaldı. İslamiyet'te zina büyük bir günah olduğundan bu zor durumda denklik şartına tamamiyle uyulamadı. Fakat evliliklerde dengini bulma meselesi, Muhacirlerin aklından hiç çıkmamıştı. Dengi bir erkekle evlenemeyen Müslüman kadınların kalpleri hoşnut değildi. Peygamberimizin hicretinden sonra soylu ve temiz kadınların çoğalmasının sebebi budur" (Aliye, 2009: 46-47).

kadınla evlenebilmesi için izin verildiğini ifade eder. O'na göre, aksi halde erkek, kısır ya da hasta olan eşinden boşanarak evlenecek olursa, boşadığı kadın, yeniden evlenmek için bir başkasını bulamayarak zor durumda kalabilecektir (Aliye, 2009: 41-42). Fatma Aliye Hanım, çokeşliliği yasaklayan medenî toplumlarda, "metreslik" denen kötü âdetin de ortaya çıktığını belirterek, bu yolla dünyaya gelen nice günahsız yavruların sefil olduğuna ve nice insanların da ömrü boyunca utanç içinde yaşamaya mecbur olduğuna işaret etmektedir. Fatma Aliye Hanım, bu bakımdan çokeşliliğin, bir anlamda çocukların gayri meşru olarak dünyaya gelmelerini önleyerek, zinayı engellediğini ifade etmekte ve çokeşlilik durumunda ortak istemeyen kadına başka bir eş ile evlenme veya bu durumda boşanma hakkının da bulunduğunu söylemektedir (Aliye, 2009: 44).

Şeriat'ın çokeşliliğe verdiği iznin, Osmanlı toplumunda suiistimal edilebildiğine de değinen ve bu şekilde yapılan evliliklere karşı çıkan Fatma Aliye Hanım, hem sıhhatli bir eşe hem de çocuklara sahip olan erkeğin tekrar evlenmesiyle ilgili olarak şu yorumda bulunur: "İnsan da kesirü'z- zevcât hayvanın bir nevi değil mi?" (Aliye, 2009: 42).

Zaruri haller dışında çokeşliğe karşı olan ve bu haller dışında yapılan evlilikleri suiistimal olarak değerlendirerek çokeşle evliliğe karşı olan Fatma Aliye Hanım'ın, bu hususla ilgili düşüncelerinin sınıfsal olduğu, başka bir ifadeyle çokeşlilikle ilgili farklı sosyo-ekonomik sınıflardan kadınların durumları söz konusu olduğunda çelişkili olduğu söylenebilecek bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir. Zira Fatma Aliye Hanım, Nisvân-ı İslâm (2009: 128) adlı eserinde, şehirli veya sosyo ekonomik açıdan üst sınıftan olan kadınların eşlerinin çok eşle evlenmelerine karşı çıkararak bu kadınların, "ortak"ları olması durumunda ezildiklerini ve bu durumda olmak istemediklerini ifade ederken; aşiret kadınlarının ve köylü kadınların, "ortak"ları olması hususunda, üstlerine düşen işlerin ortak sayısının azalması açısından bu kadınlar için çokeşliliğin arzulanabildiğini hatta bu kadınların üzerlerine ortak geldiği için sevindiklerini söylemektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın çokeşlilik hususundaki izlediği sınıfsal tutum, "boşanma" hususuyla ilgili düşünceleri için de geçerlidir. Levâ-yih-i Hayât (2002), Muhâzarat (1966) ve Enîn (2005) adlı eserlerinde, söz konusu eserlerdeki kahramanları aracılığıyla üst sınıftan eğitilmiş kadınların, eşleriyle uzlaşamadıkları veya eşlerinin kendilerini aldattığı durumda boşanabileceklerini ve boşandıktan sonra kendilerinin ve çocuklarının geçimini temin etmek için çalışabileceklerini savunan Fatma Aliye Hanım'ın, benzer durumda olan aşağı sınıftaki kadınlar için benzer bir düşünceye sahip olmadığı, eserlerinde, bu sınıftan olan kadınları "kaderci" bir kadın modeliyle tasvir etmesinden anlaşılmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın, eserlerinde üzerinde durduğu hususlardan birisi de "cariyelik"tir. Fatma Aliye Hanım, Nisvân-ı İslâm (2009) adlı eserinde Osmanlı konak yaşamındaki cariyelik ile ilgili olarak özetle şu bilgilere yer verir:

Cariyelik, bir konağın hizmetçiliğidir ancak cariyeye parayla tutulan hizmetçiden farklıdır. Zira bir hizmetçiye çekmece, sandık ve özel odaların anahtarları teslim edilmez ancak bir cariyeye bütün anahtarlar teslim edilir. Hizmetçiyle anlaşma yapılırken hizmet süresi ve ücreti önceden belirlenirken; parayla satın alınan cariye alacağı ücret belli olmadığı gibi hizmet süresi de belli değildir. Ancak cariyelerin hizmet süreleri her ne kadar belli değilse de genellikle 9 yıl sonra azad edilmeleri, azad etmeğe gücü yetmeyenlerin ise onları azad edebilecek cömert ve mürüvvet ehli birine satmaları şeriat'ın emridir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunun örf ve

adetlerine göre cariyelerin hizmet süreleri 7 yıldır. Bunu yapmayanlar toplum tarafından ayıplanır. Hatta bir kimse bir dileğine kavuşursa veya dileğinin gerçekleşmesi halinde bir cariye azad edeceğine niyet ederse, dileği gerçekleştiğinde cariyesini azad eder. Bunun yanı sıra cariye eğer çocuk dadısı ise, çocuk mektebe başladığı zaman görevi biter ve azad edilir. Çocuklar da genellikle 4 yaşında mektebe başladığından bu cariyelerin esareti de dört yıl sürer. Bir kişi bilerek orucunu bozarsa ona bir cariye/köle azad etmek farz olur. Şeriat, örf ve adetlerin belirlediği cariyelik süresi öncesi veya sonrasında cariye, efendisinden hoşnut değilse, efendisine "beni satın" demesi yeterlidir. Eğer efendisi cariyesinin bu isteğini yerine getirmese veya cariyesine eziyette bulunursa, cariye mahkemeye müracaat edebilir ve durumunu ispatlarsa, Kadı efendi adaletin gereğini yerine getirir (Aliye, 2009: 15-16).

Cariyelerin elbise, çeyiz, düşün ve benzeri ihtiyaçlarını efendisi karşılar. Cariye için efendisinin sarf edeceği para, cariyenin sadakatine ve efendisinin servetine göre değişmekle birlikte bunda örf ve adetlerin de belirleyici rolü vardır. Gelin olarak verilen cariye, kocasıyla geçinemeyip ayrılırsa veya kocası ölürse, doğrudan doğruya babasının eviymiş gibi efendisinin evine gelir. Ona uygun bir eş bulup tekrar evlendirmek efendisinin görevidir. Yetiştirdikleri evlatlarını (boşanmış durumda olan cariyenin evlatları) efendileri himaye eder ve çocukların eğitim öğretimleri için yardımcı olur. Cariye eğer zengin birisiyle evlenir ve bu evliliğinden çocuğu olmadan vefat ederse, bu cariyenin mal varlığından bir hisse kendisini azad eden efendisine düşer (Aliye, 2009: 16-17).

Fatma Aliye Hanım'a göre, Osmanlı toplumunda, taşradaki yoksul aileler özellikle de kızlarının güzelliğiyle ünlü Çerkez kökenli aileler için, kız çocuklarının cariye olması arzulan bir şeydir ve bu arzu kızları için parlak bir istikbal olarak görülür. Aileler için erkek çocuğunu askere göndermenin de aynı anlamı ifade ettiğini belirterek "cariyelik" hakkında olumlu bir portre çizen Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumunda, efendisi tarafından haksızlığa uğrayan veya eziyet gören cariyelerin de olduğunu kabul etmekte ancak şeriat ve adetlerin toplumdaki baskısı nedeniyle bu tip vakaların nadir yaşandığını belirtmektedir (Aliye, 2009: 17-18) .

"Kadın-erkek eşitliği", Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde kadınlarla ilgili olarak üzerinde durduğu diğer bir husustur. Taaddüdi Zevcât adlı eserinde kadın erkek eşitliği ile ilgili olarak Fatma Aliye Hanım, "İnsanlıkla ilgili meselelerde kadın ile erkeğin hiçbir farkı yoktur. Hepsi insandır. İnsanlığa hizmet ancak hakikatle olur. Düşmanlarımızı ve bize karşı olanları susturacak olan hakikattir" (Aliye ve Esad, 2007: 66)diyerek kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılık olmadığını savunmaktadır.

Diğer taraftan kadının kıyafeti konusu, Tanzimat dönemi aydın ve yazarları arasında kadın meselesi ile ilgili olarak tartışılan önemli konulardandır. Bir grup aydın, kadının Avrupai /alafranga tarzda giyinmesine olumlu yaklaşıp bu giyim tarzını medenileşmenin bir emaresi olarak değerlendirirken; bir grup aydın da bu tip giyim tarzını ecnebileşme olarak değerlendirmiş ve eleştirmiştir. Kadının giyimi ile ilgili tartışmalara Fatma Aliye Hanım da katılmıştır. Kadının giyimini "örtünme" ve "moda" bağlamında değerlendiren Fatma Aliye Hanım'a göre kadınların saçlarını örtmesi İslam dinine göre vacip iken; yüzlerini örtmeleri hususunda herhangi bir emir veya şer-i kaide yoktur, dolayısıyla İslam dinine göre kadınların yüzleri mahrem olarak değerlendirilmez (Aliye, 2009: 10). Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumundaki örtünme şeklinin ise "şer'an emrolunan" olarak değil, hal ve zamanın gereğine göre örf ve adet olan şekliyle değerlendirilmesi

gerektiğini ifade etmektedir. Şer'an saçları ziynet sayıldığından kadınların saçlarını örtmelerinin gerektiğini söyleyen Fatma Aliye Hanım'a göre yaşmak, ferace, çarşaf ve peçe sonradan kabul edilen yöresel adetlerdir ve bu adetler genellikle taşrada geçerli değildir. Giyilen elbisenin kadının her tarafını muhafaza edecek ve endamını belli etmeyecek şekilde olmasının yeterli olduğunu ve çarşaf, ferace, peçe gibi giysilerin giyilmesinin şart olmadığı tezini savunan Fatma Aliye Hanım, bu tezini köylü ve aşiret kadınlarını örnek vererek izah etmektedir. Köylü ve aşiret kadınlarının yalnız bir başörtüsü ve ziynetsiz kıyafet giydiklerini ve bu halde erkeklerin karşısına çıktıklarını hatta bu halde erkeklerle birlikte yürüyüp gezdiklerini ifade eden Fatma Aliye Hanım, Hz. Peygamber döneminde de kadınların saçları bir örtü ile kapalı iken erkeklerle görüştiklerini belirtmektedir (Aliye, 2009: 50).

Osmanlı kadınlarının alaturka veya alafranga tarz giyimlerinde modayı takip etmekte hür olduklarını belirten Fatma Aliye Hanım, daha çok düşük gelir düzeyine sahip insanların tercih ettiği alaturka giyim tarzını tercih etmekle alay edilemeyeceği gibi alafranga giyim tarzını tercih etmekle de din ve âdetin dışına çıkılmadığını, kendisinin her iki giyim tarzını da tercih ettiğini ifade etmektedir (Aliye, 2009).

Tanzimat döneminde, "kadının toplumdaki yeri ve hakları" konusunu eserlerinde kaleme alan ilk kadın yazar olan Fatma Aliye Hanım'ın "feminizm" ile ilgili düşünceleri ise bir muammadır. 1909'da İnkılâp gazetesinde yayınlanan "İlm ve Cehl" adlı makalesinde, Fatma Aliye Hanım, özellikle rical'in şer'i hukuku unutmış olduklarını ifade ederek, kadınların haklarının gasp edilmiş olmasını cahilliğe yani İslamiyet'te kadın hukukunun bilinmemesine bağlamaktadır. Feminizmin ne olduğu ve Osmanlı'daki kadın hareketini yorumladığı söz konusu makalesi, Fatma Aliye Hanım'ın, radikal feminizme karşı olduğu veya mesafeli olduğu kanaati uyandırmaktadır.

5. SONUÇ (CONCLUSIONS)

Tanzimat dönemini yaşamış olup da "kadın" konusunu gündemine almayan bir tek yazar yok gibidir. Kadın konusunu gündemine alan bu dönem yazarlarının büyük bir kısmı, ya Batılı aydınlar tarafından kadın konusundan hareketle Osmanlı'ya yöneltilen eleştirilerin haksız ve yanlış olduğunu ispatlamaya çalışarak cevap vermiş ya da bu eleştirileri destekleyici bir kadın profili çizmeye çalışmışlardır. Fatma Aliye Hanım, "kadın" konusunu gündemine alan ve eserlerinde daha çok kadının toplum içindeki yeri konusunu işleyen bu dönem yazarlarından birisidir.

"Kadının toplumdaki yeri" hususu ile fikirleri incelendiğinde, Fatma Aliye Hanım'ın bu hususu daha çok din ve kültürel değerler bağlamında değerlendirdiği söylenebilir. Kadının aile içerisindeki konumu, çok eşle evlilik (poligami), görücü usulü evlilik, boşanma, kadının eğitimi, cariyelik, örtünme vb. gibi hususlar, Fatma Aliye Hanım'ın bu bağlamda ele alıp değerlendirdiği konulardandır.

Aile içerisinde kadının, çocuk doğuran ve eşinin isteklerini yerine getiren bir varlık olarak nitelenemeyeceğini öne süren Fatma Aliye Hanım, kadının, çocuklarının görgü ve tahsilinde etken bir model olması yönüyle de "erdemliliğinin" dikkate alınması gerektiği tezini İslam tarihinden örnekler vererek savunmaktadır. Bu hususla ilgili olarak, Fatma Aliye Hanım'ın eserleri incelendiğinde, kadının eğitilmiş ve görgülü olmasını, daha çok kocalarıyla bilgi alışverişinde bulunabilecek iyi bir eş olabilmesi, çocukların eğitim ve terbiyesi ve ulusun ilerlemesi için gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın bu hususla ilgili düşüncelerinin, dönemin resmi ideolojisine ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e erkek egemen yerli feminizm anlayışına denk düştüğü söylenebilir. Zira dönemin kadın haklarını ve kadın-erkek

eşitliğini savunan ve batıcı çizgideki reformcu erkeklerin temel felsefesi, geleneksel eş ve annelik yani iyi annelik ve iyi zevceliktir.

Fatma Aliye Hanım'ın, kadının eğitimi hususu hakkındaki fikirleri, "Eğer çocuklar gerçek anlamda yurtseverlerin ne olduğunu anlayacak biçimde eğitileceklerse, annelerin birer yurtsever olması gerekir. (...) Varmak istediğim sonuç açıktır: Kadınları rasyonel varlıklara dönüştürün; bunu gerçekleştirdiğinizde onlar kısa zamanda iyi zevceler ve anneler olacaktır " (Wollstonecraft, 1792: 312'den akt. Lerner, 1993: 212'den akt. Berktaş, 2006: 91) diyerek kadın hakları ve eşitlik talebini geleneksel eş ve annelik rollerine dayandıran Mary Wollstonecraft'ın bu husustaki fikirleriyle de benzeşmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın toplumda kadın konusu ile ilgili olarak üzerinde durduğu hususlardan birisi de "çokeşlilik" (poligami)dir. Bu hususla ilgili tutumunu İslami öğretilerle uzlaştırmaya çalışan Fatma Aliye Hanım, hem kadının kısır veya hasta olması gibi bazı zaruri durumlarda erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine olumlu bir tutum; hem İslam tarihinden örnekler vererek çokeşliliğe karşı olan bir tutum; hem de üst sınıftan eğitilmiş kadınların eşlerinin tekrar evlenmesine karşı iken, köylü ve aşiret kadınları gibi sosyo-ekonomik düzeyi düşük sınıfta yer alan kadınların eşlerinin evlenmesine olumlu bir yaklaşım sergileyerek çelişki içerisine girdiği kanaati uyandırmaktadır. Bu bağlamda Mübeccel Kızıltan, Fatma Aliye Hanım'ın çokeşlilikle ilgili düşüncelerini şöyle değerlendirmektedir (1990: 283) : "Yazar çok kadınla evliliği hem savunur hem karşı çıkar. Bu tür bir evliliği kendisi gibi kentli ve aydın kadınlar için onaylamaz. Çok kadınla evlilik kadınlar açısından kentlerde sorundur. Köylerde yaşayan kadınlar için 'ortak' bir sorun değil, iş yükünü hafifleten bir yardımcıdır. Fatma Aliye Hanım, çok kadınla evliliğe karşıdır; ancak bu görüşünü arkadaşlarıyla yaptığı tartışmada açıkladığını belirtmek gerekir.

... Fatma Aliye Hanım, bir yandan İslamiyet'teki çok kadınla evlilik geleneğini insancıl yönü olan bir evlilik modeli olarak savunur, buna haklı gerekçeler bulmaya çalışır; bir yandan da bu geleneği Osmanlı toplumunun kimliğinin bir parçası olarak kabul eder, kendisi gibi bütün Türk kadınlarının ortağa karşı olduğunu belirterek çelişkiye düşer ".

Fatma Aliye Hanım'ın çokeşlilik hususundaki izlediği sınıfsal tutumun, "boşanma" hususuyla ilgili düşünceleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Eserlerinde kadın meselesi ile ilgili olarak "boşanma" mevzusu hakkındaki fikirlerine de açıklık getiren Fatma Aliye Hanım, eşiyile uzlaşmayan, eşi tarafından ezilen veya ortağı olan kadınların boşanma hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Levâ-yih-i Hayât (2002), Muhâzarat (1966) ve Enîn (2005) adlı eserlerinde, söz konusu eserlerdeki kahramanları aracılığıyla üst sınıftan eğitilmiş kadınların, eşleriyle uzlaşamadıkları veya eşlerinin kendilerini aldattığı durumda boşanabileceklerini ve boşandıktan sonra kendilerinin ve çocuklarının geçimini temin etmek için çalışabileceklerini savunan Fatma Aliye Hanım'ın, benzer durumda olan sosyo-ekonomik düzeyi düşük sınıftaki kadınlar için benzer bir düşünceye sahip olmadığı ve eserlerinde, bu sınıftan olan kadınları "kaderci" bir kadın modeliyle tasvir ettiği görülmektedir.

Fatma Aliye Hanım, Taaddüd-i Zevcât adlı eserin, "Taaddüd-i Zevcât Zeyl" bölümünde Mahmut Esad Efendiye verdiği cevapta, "İnsanlıkla ilgili meselelerde kadın ile erkeğin hiçbir farkı yoktur. Hepsi insandır. İnsanlığa hizmet ancak hakikatle olur. Düşmanlarımızı ve bize karşı olanları susturacak olan hakikattir " (Aliye ve Esad, 2007, s. 66) diyerek kadın ile erkek arasında herhangi bir farklılık

olmadığını savunmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın kadınların erkeklerle eşit statüye sahip olması yönündeki fikirleri, döneminin yerli feminist kadınlarının "kadının erkekten eksiksiz/farksız bir insan" olduğu yönündeki tezleriyle örtüşmektedir. Sözelimi kendini tümüyle kadın hakları mevzusuna adanmış olan "Osmanlı Müdafai-i Hukuku Nisvan Cemiyeti (1913)", Cemiyet Kadınlar Dünyası yayınıyla tümüyle "yerli" olan bir feminist söylemi temsil etmektedir ve cemiyet üyesi feminist kadınlar Batı'da gelişen feminist hareketlerden farklı olarak Osmanlı kadınlarının yerel problemlerini gündeme getirmiş ve kadınların erkeklerle aynı statüye kavuşmalarını vurgulamışlardır (Çakır, 1989:18). Fatma Aliye Hanım'ın, kadın-erkek eşitliğine dayanan anlayışını kendi tabiriyle "hakk-ı insaniye" ye dayandırması ise özerk bir insan varlığı, bir birey olma talebinin gündeme getirildiğini göstermektedir. Bu anlayış, döneminin kadının bireysel haklarından çok toplumsal çıkarını (ve özel olarak da toplumun ve ulusun genel çıkarını) savunan yerli feminist anlayışın fersah fersah ilerisinde yer aldığını göstermesi ve bireyleşme yolunu açması bakımından önemlidir.

Fatma Aliye Hanım, aynı eserinde kadın-erkek eşitliği hususundaki düşüncelerini ifade ederken "Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle dahi yazmıyorum" diyerek, bir anlamda çabasının 19 yüzyıl ortalarından itibaren kitleselleşmeye ve gerçek bir toplumsal harekete dönüşmeye başlayan Batı feminizminden uzak olduğunu ima ettiği kanaati uyandırmaktadır. Zira O'na göre kadın sorunu, kadınların ve erkeklerin birlikte çözmesi gereken bir sorundur. Avrupa'daki bir kadın erkek çatışmasına dönüşmemelidir; çünkü bu durum kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiyi bozacak ve toplumsal problemlere yol açacaktır.

Diğer taraftan Fatma Aliye Hanım'ın "kadının erkekten eksiksiz/farksız bir insan" olduğu yönündeki anlayışı, Batı'da 19. yüzyılın ortalarına kadar geçerli olan feminist düşünceyle karşılaştırıldığında benzeştiği söylenebilir. Söz konusu döneme kadar Batı'daki kilise ya da kilise dışı hayır örgütleri ve özel kadın çevrelerinin üstlendiği kadının ezildiğine dair karşı çıkış ve feminist anlayış, kadının toplumdaki durumunu ve erkekle eşit statüye kavuşamamasının nedenini doğal değil, toplumsal ve kültürel etkenlere bağlamıştır. Cinsiyetler bağlamında kadın ve erkeğin ne olduğu, ne olması gerektiği, ne olabileceğini dinsel bir çerçevede değerlendiren bu feminist anlayış, kadının erkekten farksız olduğu tezini savunarak, toplumda kadının ezilmişliğine ve ikincil konumda değerlendirilmesine karşı çıkmışlardır. Bu anlayışa göre toplumda kadının, ikincil konumundan ve ezilmişlik durumundan kurtulması ancak ona öncelikle eğitim hakkı olmak (kadının iyi bir eş ve iyi bir anne olması için) üzere çeşitli haklar verilmesiyle mümkündür. Fatma Aliye Hanım'ın kadın-erkek eşitliği ile ilgili olarak öne sürdüğü fikirlerde kastedilen de bu yöndedir. Zira Fatma Aliye Hanım, toplumda kadının konumunu ve ezilmişliğini, din'e dayandırmaz aksine toplumsal ve kültürel koşullara dayandırır ve bu hususla ilgili fikirlerini dini referanslar kullanarak temellendirir.

Son söz olarak, Fatma Aliye Hanım, edebiyatın roman, anı-hatıra, inceleme türündeki eserlerinde kadın, tarih, felsefe vb. gibi hususlarla ilgili olarak yazılar yazacak kadar donanımlı; kendi yaşadığı dönem ve toplumsal koşullar dikkate alındığında kadın meselesini gündemine alıp kadın olarak ilk defa eserlerinde bu konuyu kaleme alacak kadar cesur; kadının toplumdaki yeri ile ilgili fikirleriyle döneminin kategorilerinin ötesine geçen ve kadının toplumdaki yerini bir yandan İslami öğretilerle izah edecek kadar "Doğulu" ve İslam hukuku bilgisine hâkim bir aydın, bir yandan da toplumda kadının ikincil konumdan kurtulabilmesi için Osmanlı

toplumunun kendi saikleriyle modernleşmesi yönündeki görüşleriyle "Batılılaşma taraftarı" bir aydındır.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Aliye, F., (1909-4 Eylül). İlm ve Cehl, İnkılâb, 1-2. (2002). Levâyih-i Hayât (Hayattan Sahneler), (Çev: Tülay Gençtürk Demircioğlu), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi (2005). Enin, (Çev: Tülay Gençtürk Demircioğlu), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi (2007). Taadüt-i Zevcât (Çok Eşlilik), (Çev: Firdevs Canbaz), Ankara: Hece Yayınevi (2009). Nisvân-ı İslâm (İslam Kadınları), (Çev: Ayhan Pekin -Âmine Pekin), İstanbul: İnkılab Yayınevi
2. Altınbaş, Z., (1989). Anayasamızda Kadın Hakları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 5, No: 14
3. Berkes, N., (2006). Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Cogito-117, 10.Baskı
4. Berktaş, F., (2006). Tarihin Cinsiyeti, İstanbul: Metis Yayınları, 2.Baskı.
5. Caporal, B., (1982). Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1980), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
6. Çaha, Ö., (1996). Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın, (Çev: Ertan ÖZENSEL), Ankara: Vadi Yayınları, Yayın No:47
7. Çakır, S., (1989). Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti, Tarih ve Toplum -Haziran 1989, s.18
8. Demirdilek, A., (1993). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi, Ankara: İmge Kitabevi
9. Durakbaşa, A., (2002). Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İstanbul: İletişim Yayınları
10. Efendi, A.M., (1994). Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrire-İ Osmanîye'nin Neş'eti (Fatma Aliye -Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu), (Çev: Bedia Ermat), İstanbul: Sel Yayıncılık
11. Gençtürk D.T., (2002). Giriş, Fatma Aliye, Levayih-İ Hayat (Hayattan Sahneler), (Çev: Tülay Gençtürk Demircioğlu), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
12. Göle, N., (1994). Modern Mahrem- Medeniyet ve Örtünme, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları
13. Işın, E., (1996). Tanzimat Kadın ve Gündelik Hayat, Tarih ve Toplum, Cilt: 9, No:51
14. Kızıltan, M., (1990). Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım, Fahir İz Armağanı, Journal of Turkish Studies- Türklük Araştırmaları Dergisi, Harvard Üniversitesi, s.283-322
15. Kodaman, B., (1990). Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:5
16. Kurnaz, Ş., (1991). Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1939-1923), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
17. Mardin, Ş., (2004). Türk Modernleşmesi, Makaleler IV, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
18. Paker, S., (1991). Unmuffled Voices in the Shade and Beyond: Women's Writing in Turkish, Textual Liberation European Feminist Writing in the Twentieth Century, (Edit: Helena Forsas -Scott), London: Routledge, Page: 270-300
19. Parla, J., (1993). Babalar Ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
20. Sami, Ş., (1996). Kadınlar (Haz: İsmail Doğan), Osmanlı Klasikleri-Fikir Dizisi, Ankara: Günaydın Yayınları
21. Toprak, Z., (1989) Tanzimat Ekonomisi Ve Günah Keçisi, Tarih ve Toplum, Sayı:71

- 22.** Taşkıran, T., (1973). Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadı Hakları, Ankara: T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları